

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРИПИНЕННЯ ПРАВА НА ЗАНЯТТЯ АДВОКАТСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Заборовський В.В.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільного права
Ужгородський національний університет

У статті досліджується правова природа припинення статусу адвоката як максимального, крайнього заходу дисциплінарної відповідальності адвоката. Стаття розкриває сутність та наслідки застосування до адвоката такого виду дисциплінарного стягнення, як припинення права на зайняття адвокатською діяльністю.

У роботі проаналізовано кожний із видів діянь, за які може бути застосовано такий крайній захід, а саме: порушення присяги адвоката України; розголошення адвокатом відомостей, що становлять адвокатську таємницю, використання їх у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб; заподіяння протиправними діями адвоката, пов'язаними зі здійсненням ним адвокатської діяльності, значної шкоди клієнту, якщо така шкода встановлена судовим рішенням, що набрало законної сили; систематичне або грубе одноразове порушення правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України.

Робиться висновок про те, що тільки в тому випадку, коли підстави для кожного виду дисциплінарної відповідальності, зокрема щодо припинення статусу адвоката, будуть самостійними, не будуть дублюватися чи повторюватися, а також будуть розкриті основні кваліфікуючі поняття та закріплені конкретні переліки таких протиправних діянь, тільки тоді адвокат стане незалежним професіоналом, який буде захищений від свавілля з боку його процесуальних супротивників, а правозастосовна практика кваліфікаційно-дисциплінарних комісій не буде характеризуватися значною суперечливістю.

Ключові слова: адвокат, адвокатська діяльність, дисциплінарна відповідальність, припинення права на зайняття адвокатською діяльністю, порушення присяги адвоката.

Заборовский В.В. / НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕКРАЩЕНИЯ ПРАВА НА ЗАНЯТИЕ АДВОКАТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ / Ужгородский национальный университет, Украина

В статье исследуется правовая природа прекращения статуса адвоката как максимальной, крайней меры дисциплинарной ответственности адвоката. Статья раскрывает сущность и последствия применения к адвокату такого вида дисциплинарного взыскания, как прекращение права на занятие адвокатской деятельностью.

В работе проанализирован каждый из видов деяний, за которые может быть применена такая крайняя мера, а именно: нарушение присяги адвоката Украины; разглашение адвокатом сведений, составляющих адвокатскую тайну, использование их в своих интересах или в интересах третьих лиц; причинение противоправными действиями адвоката, связанными с осуществлением им адвокатской деятельности, значительного ущерба клиенту, если такой ущерб установлен судебным решением, вступившим в законную силу; систематическое или грубое однократное нарушение правил адвокатской этики, которое подрывает авторитет адвокатуры Украины.

Делается вывод о том, что только в том случае, когда основания для каждого вида дисциплинарной ответственности, в частности о прекращении статуса адвоката, будут самостоятельными, не будут дублироваться или повторяться, а также будут раскрыты основные квалифицирующие понятия и закреплены конкретные перечни таких противоправных деяний, только тогда адвокат станет независимым профессионалом, который будет защищен от произвола со стороны его процессуальных противников, а правоприменительная практика квалификационно-дисциплинарных комиссий не будет характеризоваться значительной противоречивостью.

Ключевые слова: адвокат, адвокатская деятельность, дисциплинарная ответственность, прекращение права на занятие адвокатской деятельностью, нарушение присяги адвоката.

Zaborovskiy V.V. / SOME ASPECTS OF TERMINATION RIGHTS ADVOCACY / Uzhhorod National University, Ukraine

In this paper, an analysis the legal nature of the termination status of the lawyer as a maximum, extreme measures of disciplinary liability lawyer. The article reveals the nature and implications of this kind of lawyer to disciplinary action as a termination of the right to practice law.

This paper analyzes each of the types of offenses for which it may be applied to such an extreme measure, namely the violation of the oath of Advocates of Ukraine; disclosure of attorney information constituting a lawyer-client confidentiality, the use of them in their own interests or the interests of third parties; causing wrongful acts lawyer associated with the implementation of their advocacy, significant harm to the client, if such damage is fixed by judgment, entered into force; systematic or flagrant violation of the rules once legal ethics, which undermines the credibility of Advocacy of Ukraine.

The conclusion is that only when the reasons for each type of disciplinary action, in particular the cessation lawyer will separate, they will not be duplicated or repeated, and will be disclosed basic concepts and qualifying sets out specific lists of such unlawful acts only then will become an independent professional lawyer who will be protected against arbitrary action by opponents of its procedural and legal practice qualification and disciplinary commissions will not be characterized by considerable inconsistency.

Key words: lawyer, advocacy, disciplinary liability, termination of the right to practice law, violation of the oath of a lawyer.

Актуальність теми. Питання про види дисциплінарної відповідальності адвоката, зокрема і щодо припинення статусу адвоката, і до сьогодні є предметом тривалої, гострої дискусії. Актуальність теми полягає в тому, що законодавство України не позбавлено ряду прогалин та недоліків, насамперед тих, що стосуються визначення переліку діянь, за вчинення яких передбачений такий максимальний, крайній захід дисциплінарної відповідальності адвоката.

Аналіз наукових публікацій. Проблема визначення правової природи припинення статусу адвоката була предметом досліджень ряду науковців. Серед вчених, які досліджували окремі аспекти даної проблеми, доцільно відзначити праці В.К. Богнева, О.О. Бусуріної, Т.В. Варфоломєєвої, А.Ю. Ігнатова, Ю.С. Кручиніна, С.Ф. Сафульєва, Д.П. Фіолєвського та інших.

Метою даної статті є аналіз правової природи такої дисциплінарної санкції відносно адвоката, як припинення права на зайняття адвокатською діяльністю. Основне завдання, яке автори ставлять перед собою, – розкрити суть наслідки застосування до адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді припинення його статусу; проаналізувати перелік діянь, за вчинення яких до адвоката може бути застосований такий вид стягнення.

Виклад основного матеріалу. Однією з дисциплінарних санкцій адвоката, що передбачена чинним законодавством, є припинення права на заняття адвокатською діяльністю, її ще розглядають в якості максимальної міри дисциплінарної відповідальності [1, с. 200]. Слід відмітити те, що припинення права на заняття адвокатською діяльністю можливе й в інших випадках, що не пов'язані

із застосуванням дисциплінарної відповідальності до адвоката, а саме в разі: подання адвокатом заяви про припинення права на заняття адвокатською діяльністю; визнання адвоката безвісті відсутнім або оголошення його померлим; смерті адвоката; встановлення факту надання недостовірних відомостей для отримання свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю і складення присяги адвоката України та набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно адвоката за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також злочину середньої тяжкості, за який призначено покарання у виді позбавлення волі (ч. 1 ст. 32 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Наслідком застосування даної дисциплінарної санкції до адвоката є заборона йому здійснювати будь-які види адвокатської діяльності та брати участь у роботі органів адвокатського самоврядування. Припинення права на зайняття адвокатською діяльністю, як і у випадку зупинення такого права, тягне за собою і припинення дії відносно даної особи ряду гарантій (крім дії таких основних гарантій, як заборона притягати до кримінальної чи іншої відповідальності адвоката, статус якого припинено, або погрожувати застосуванням відповідальності у зв'язку з попереднім здійсненням ним адвокатської діяльності та заборони вимагати від такої особи відомостей, що є адвокатською таємницею). Необхідно врахувати те, що, як і у випадках зупинення права на зайняття адвокатською діяльністю, такій особі забороняється здійснювати юридичну діяльність саме в статусі адвоката, але не існує заборони на здійснення представництва інтересів особи в суді в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві.

Слушним у даному випадку є питання про відповідальність особи, щодо якої застосовано санкцію про припинення права на зайняття адвокатською діяльністю, в тому разі, якщо вона продовжує здійснювати юридичну діяльність саме в якості адвоката. Беззаперечним залишається факт неможливості застосування в даному випадку ст. 353 Кримінального кодексу України (самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи). У науковій літературі існує думка про те, що «вказані дії по своїй суті являються різновидом шахрайства і повинні тягнути за собою серйозну відповідальність, яка впливає із публічно-правової функції, що виконується адвокатами» [2, с. 85]. Ми вважаємо, що враховуючи зміст диспозиції ст. 190 Кримінального кодексу України (шахрайство – це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою), застосування в даному випадку вказаної статті буде майже неможливим. На нашу думку, вчинення вказаних дій, а саме незаконне привласнення статусу адвоката, повинно тягнути за собою відповідальність, яка має бути чітко передбачена Кримінальним кодексом України або ж Кодексом України про адміністративні правопорушення.

На відміну від російського законодавця, український закріплює норму, за якою особа, стосовно якої прийнято рішення про припинення права на зайняття адвокатською діяльністю у зв'язку з накладенням на неї дисциплінарного стягнення, може звернутися до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури із заявою про допуск до складення кваліфікаційного іспиту не раніше ніж через два роки з дня прийняття рішення про припинення права на зайняття адвокатською діяльністю (ч. 1 ст. 32 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Позитивність вказаної норми полягає в тому, що в ній чітко передбачений порядок «повернення» такої особи до адвокатури. Відсутність подібної норми в російському законодавстві призводить до того, що деякі автори вказують на абсолютну невизначеність подальшої долі такого адвоката та доходять висновку, що, швидше за все, такий адвокат позбавлений можливості знову повернутися в адвокатуру [3, с. 68].

Перелік діянь, за вчинення яких передбачений такий максимальний, крайній захід дисциплінарної відповідальності адвоката, викладено в ч. 2 ст. 32 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Такими діями є:

- 1) порушення присяги адвоката України;
- 2) розголошення адвокатом відомостей, що становлять адвокатську таємницю, використання їх у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб;
- 3) заподіяння протиправними діями адвоката, пов'язаними зі здійсненням ним адвокатської діяльності, значної шкоди клієнту, якщо така шкода встановлена судовим рішенням, що набрало законної сили;
- 4) систематичне або грубе одноразове порушення правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України.

Щодо аналізу переліку вказаних діянь, то позитивним моментом є те, що даний перелік є вичерпним, а це надає змогу виключити можливість притягнення адвоката до відповідальності у вигляді припинення права на зайняття адвокатською діяльністю на підставі інших вчинків.

Для повного розкриття питання про припинення права на зайняття адвокатською діяльністю як засіб дисциплінарного впливу на адвоката, на нашу думку, необхідно розкрити сутність кожного з діянь, що передбачені вищезгадуваною ч. 2 ст. 32 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Так, одним із діянь, за вчинення яких до адвоката може бути застосована дисциплінарна відповідальність у вигляді припинення права на зайняття адвокатською діяльністю, є порушення останнім присяги адвоката України. Слід відмітити, що аналогічний стан речей характерний і для інших посадових і службових осіб, зокрема: суддів, прокурорів, державних службовців тощо. Для всіх вищезгаданих осіб, у тому числі й адвоката, наслідком складання присяги є отримання відповідного статусу, відповідних повноважень.

На жаль, законодавство України чітко не вказує перелік діянь, які необхідно розуміти як порушення адвокатом присяги. На відміну від адвокатів, такий перелік діянь передбачений для суддів, а саме порушенням суддею присяги є: вчинення ним дій, що паплюжать звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, в чесності та непідкупності судових органів; недотримання суддею вимог та обмежень, встановлених Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції»; умисне затягування суддею строків розгляду справи понад терміни, встановлені законом; порушення морально-етичних принципів поведінки судді (ч. 2 ст. 32 Закону України «Про Вищу Раду юстиції» [4]).

Щодо адвокатів, то український законодавець обмежується визначенням тексту такої присяги, який наведено у п. 2 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: «Я, (ім'я та прізвище), урочисто присягаю у своїй адвокатській діяльності дотримуватися принципів верховенства права, законності, незалежності та конфіденційності, правил адвокатської етики, чесно і сумлінно забезпечувати право на захист та надавати правову допомогу відповідно до Конституції України і законів України, з високою відповідальністю виконувати покладені на мене обов'язки, бути вірним присязі».

Аналізуючи текст присяги, можна дійти висновку, що в основу поведінки адвоката закладені не тільки правові, але й етичні норми поведінки та принципи діяльності адвоката (верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності), недодержання яких створює факт порушення присяги. Тому, складаючи присягу, адвокат покладає на себе не тільки певні професійні зобов'язання, але й моральну відповідальність за їх виконання. Враховуючи той факт, що недотримання всіх або будь-якої із цих вимог Закону є порушенням присяги, за що до адвоката може бути застосоване дисциплінарне стягнення, вважаємо за необхідне

більш точне формулювання об'єктивної сторони даного правопорушення, а сам текст присяги повинен бути більш лаконічним та обмеженим за розміром. Наявний стан речей призводить до того, що «майже кожне порушення може розглядатись і як порушення присяги» [5, с. 190].

Таку позицію займає і Європейський суд з прав людини, який у Рішенні по справі «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) від 9 січня 2013 року зазначає, що відсутність керівних принципів та практики, які б визначали послідовне та обмежувальне тлумачення поняття «порушення присяги», а також відсутність належних юридичних захисних механізмів призвели до непередбачуваності наслідків застосування відповідних положень національного законодавства. Виходячи з цього можна навіть припустити, що будь-яка провина судді, яка мала місце в будь-який момент протягом його професійної кар'єри, за бажанням могла бути розтлумачена дисциплінарним органом як достатня фактична підстава для обвинування у вчиненні такого дисциплінарного правопорушення, як «порушення присяги», та призвести до звільнення його з посади (п. 185) [6].

У даному випадку слід використати досвід російського законодавця, який більш лаконічно викладає текст присяги, а саме: «Урочисто присягаю чесно і сумлінно виконувати обов'язки адвоката, захищати права, свободи та інтереси довіритель, керуючись Конституцією Російської Федерації, законом і кодексом професійної етики адвоката». Крім цього, в переліку випадків, за вчинення яких може бути припинено статус адвоката (ч. 2 ст. 17 Федерального Закону Російської Федерації «Про адвокатську діяльність і адвокатуру в Російській Федерації»), жодним чином не йдеться про такий випадок, як порушення адвокатом присяги. Даний підхід відповідає традиціям більшості демократичних країн, і, як зазначає А.В. Маляренко, аналізуючи проблеми дисциплінарної відповідальності суддів за порушення присяги, «у розвинутих демократичних країнах значення присяги суддів як такої не ідеалізують. Її насамперед розглядають як певний урочистий традиційний акт, що наділяє цю подію великим символічним значенням, оскільки ефективність присяги залежить не так від її змісту чи обсягу тексту, як від самих суддів, їх правової культури, правосвідомості, моральності та багатьох інших якостей» [7, с. 29]. Вважаємо, з подібних міркувань має виходити й український законодавець, який не повинен розглядати порушення присяги адвокатом в якості самостійної підстави притягнення останнього до дисциплінарної відповідальності, санкцією за яке буде припинення права на заняття адвокатською діяльністю, а відповідальність в даному випадку повинна мати виключно морально-правовий характер.

Ще однією з підстав, за яку передбачена дисципліна відповідальності адвоката у формі припинення його права на зайняття адвокатською діяльністю, є розголошення адвокатом відомостей, що становлять адвокатську таємницю, використання їх у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб. Визначення поняття «адвокатська таємниця» міститься в ч. 1 ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», за якою адвокатською таємницею є будь-яка інформація, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває в трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених вказаним Законом підстав) звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи й відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності.

Виходячи з аналізу вищевказаного легального визначення поняття «адвокатська таємниця», можна дійти ви-

сновку, що під адвокатською таємницею слід розуміти будь-які відомості, пов'язані з наданням адвокатом юридичної допомоги своєму клієнту. Не викликає сумніву положення щодо застосування такої максимальної міри дисциплінарної відповідальності адвоката в разі використання адвокатом відомостей, що становлять адвокатську таємницю, у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб. Дещо критичним, на нашу думку, є положення законодавства про припинення права на зайняття адвокатською діяльністю тільки в разі простого розголошення адвокатом таких відомостей, якщо таке розголошення не спричинило жодних негативних наслідків ні для престижу адвокатури, ні для інтересів клієнта адвоката. Вважаємо, що в даному випадку справедливою мірою відповідальності адвоката буде дисциплінарна відповідальність у формі попередження або догани.

Іншою підставою припинення права на зайняття адвокатською діяльністю відповідно до ст. 32 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» є заподіяння протиправними діями адвоката, пов'язаними зі здійсненням ним адвокатської діяльності, значної шкоди клієнту, якщо така шкода встановлена судовим рішенням, що набрало законної сили. Для реалізації вказаної підстави необхідним є попередній розгляд протиправної дії адвоката в судовому порядку та винесення за результатами такого розгляду рішення суду. Даним рішенням повинен бути встановлений факт того, що дії адвоката носять протиправний характер, тобто вчинені з порушенням законодавства та правил адвокатської етики. Крім цього, таким рішенням суду має бути встановлений причинно-наслідковий зв'язок між протиправними діями адвоката та значною шкодою, що була заподіяна клієнту. В даному випадку рішення суду, яке набрало законної сили і яким було встановлено факт протиправності дій адвоката та заподіяння значної шкоди клієнту, буде мати преюдиціальний характер та слугуватиме основою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності.

Останньою з підстав, за яку передбачена відповідальність у вигляді припинення права на зайняття адвокатською діяльністю, є систематичне або грубе одноразове порушення правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України. Дана підстава за своїм змістом є майже ідентичною одній із підстав, за вчинення якої передбачена дисциплінарна відповідальність адвоката у вигляді зупинення права на зайняття адвокатською діяльністю. Різниця полягає тільки в тому, що в першому випадку додатковою кваліфікуючою ознакою є те, що таке діяння підриває авторитет адвокатури України. Недоліком такого правового регулювання є те, що ні Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ні Правилами адвокатської етики не встановлені чіткі критерії віднесення проступку до тих, що понижують (підривають) авторитет адвокатури. А такий стан речей може призвести до того, що «фактично будь-яке діяння (дію або бездіяльність) можна підвести під вказане формулювання» [8, с. 21].

Недолік у даному випадку полягає і в тому, що законодавством про адвокатуру не розкривається поняття «грубе одноразове порушення правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України». Враховуючи те, що вчинення вказаного діяння тягне за собою застосування такої максимальної міри дисциплінарної відповідальності, як припинення права на зайняття адвокатською діяльністю, вважаємо за необхідне в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» чітко прописати визначення вищевказаного поняття та закріпити конкретний перелік випадків (правопорушень адвоката), що підпадають під нього. Подібної думки дотримується й С. Мостовенко, який вказує, що дана підстава застосування до адвоката дисциплінарного стягнення заслуговує на окрему увагу, оскільки «по-перше, ці правила не є нормативно-правовим актом, що, на мою думку, виключає можливість

притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. По-друге, вони містять цілу низку оцінних понять, таких як чесність, порядність, повага, культура, які можна трактувати й розуміти цілком по-різному» [9, с. 6]. Виходячи з цього, С. Мостовенко слушно вважає, що необхідно в законі закріпити вичерпний перелік порушень правил адвокатської етики, за які до адвоката може бути застосований такий вид дисциплінарного провадження, тому що тільки такий стан речей «дозволить зробити адвоката незалежним і захистить його інтереси» [9, с. 6].

Слушним у цьому випадку є визначення, що надає О.О. Бусурина, за яким «грубим визнається правопорушення адвоката, яке заподіяло істотну шкоду відносинам або інтересам, охоронюваним законодавством про адвокатську діяльність і адвокатуру та Кодексом професійної етики адвоката, а також пов'язане з порушенням адвокатом базових принципів адвокатської діяльності» [10, с. 11]. До переліку випадків, за які може бути застосований такий вид дисциплінарної відповідальності, повинні бути віднесені,

зокрема: умисні дії адвоката, вчинені ним всупереч інтересів клієнта та у власних корисливих мотивах; аморальна поведінка адвоката; підробка доказового матеріалу по справі; зайняття адвокатською діяльністю особою, щодо якої застосована дисциплінарна відповідальність у вигляді зупинення такого права; «співпраця» з органами внутрішніх справ, прокуратури та суду та інші подібні діяння.

Висновки. Враховуючи вищевказане, можна дійти висновку, що тільки в тому випадку, коли підстави для кожного виду дисциплінарної відповідальності, зокрема щодо припинення статусу адвоката, будуть самостійними, не будуть дублюватися чи повторюватися, а також будуть розкриті основні кваліфікуючі поняття та закріплені конкретні переліки таких протиправних діянь, тільки тоді адвокат стане незалежним професіоналом, який буде захищений від свавілля з боку його процесуальних супротивників, а правозастосовна практика кваліфікаційно-дисциплінарних комісій не буде характеризуватися значною суперечливістю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Игнатов А.Ю. Этико-профессиональная ответственность адвоката / А.Ю. Игнатов // Вестник Красноярского государственного аграрного университета. – 2010. – № 10. – С. 199-202.
2. Федеральный закон «Об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации»: Научно-практический комментарий / Д. Н. Козак, Н. А. Гагарин, А. М. Макаров и др.; Под ред. Д. Н. Козака; Коллегия Адвокатов «Московская городская коллегия адвокатов». – М.: Статут, 2003. – 236 с.
3. Ботнев В.К. Прекращение статуса адвоката / В.К. Ботнев // Современное право. – 2011. – № 2. – С. 67-69.
4. Про Вищу раду юстиції: Закон України від 15 січня 1998 р. № 22/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 25. – Ст. 146.
5. Фіолевський Д. П. Адвокатура: підручник. / Д.П. Фіолевський. – 3-те вид., випр. і доп. – К.: Алерта, 2014. – 624 с.
6. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) від 9 січня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_947
7. Маляренко А.В. Про присягу судді та відповідальність за її порушення / А.В. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 2. – С. 26-31.
8. Кручинин Ю.С. Пробелы в регулировании отдельных вопросов дисциплинарного разбирательства в отношении адвокатов / Ю.С. Кручинин // Адвокатская практика. – М.: Юрист, 2010. – № 5. – С. 19-23.
9. Мостовенко С. Адвокат – не посередник між чиновником і клієнтом! / С. Мостовенко // Дзеркало тижня. – 2012. – № 26. – С. 6.
10. Бусурина Е. О. Дисциплинарная ответственность адвоката в правозащитной деятельности: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Судебная деятельность; прокурорская деятельность; правозащитная и правоохранительная деятельность» / Е. О. Бусурина. – М., 2013. – 30 с.